

**KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB'YEKTLARI
RIVOJLANISHINING HUQUQIY ASOSLARI**

Djo'reyeva Lola Abdugabbarovna

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Kambaraliyeva Intizor Suxrobovna

Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

kambaraliyevaintizor@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari rivojlanishining huquqiy asoslari tizimli tahlil qilinadi. Tadbirkorlik erkinligi, xususiy mulk daxlsizligi, shartnoma erkinligi, davlat xizmatlari va ruxsat berish tartib taomillarini soddalashtirish, nazorat tekshiruvlarining huquqiy cheklovlari, tadbirkor huquqlarini institutsional himoya qilish hamda oilaviy tadbirkorlik kabi yo'nalishlar yagona normativ mexanizm sifatida yoritiladi. Tahlil natijasida kichik biznesni qo'llab quvvatlash huquqiy kafolatlarining samaradorligi ko'p omilli ekanligi, ularning real ishlashi esa huquqni qo'llash amaliyoti, raqamli davlat xizmatlari, mulkni himoya qilish kafolatlari va ma'muriy bosimlarni kamaytirish bilan bevosita bog'liqligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, tadbirkorlik erkinligi, xususiy mulk, shartnoma erkinligi, litsenziya va ruxsatnomalar, davlat xizmatlari, yagona darcha, tekshiruvlar, tadbirkor huquqlari, huquqiy kafolat.

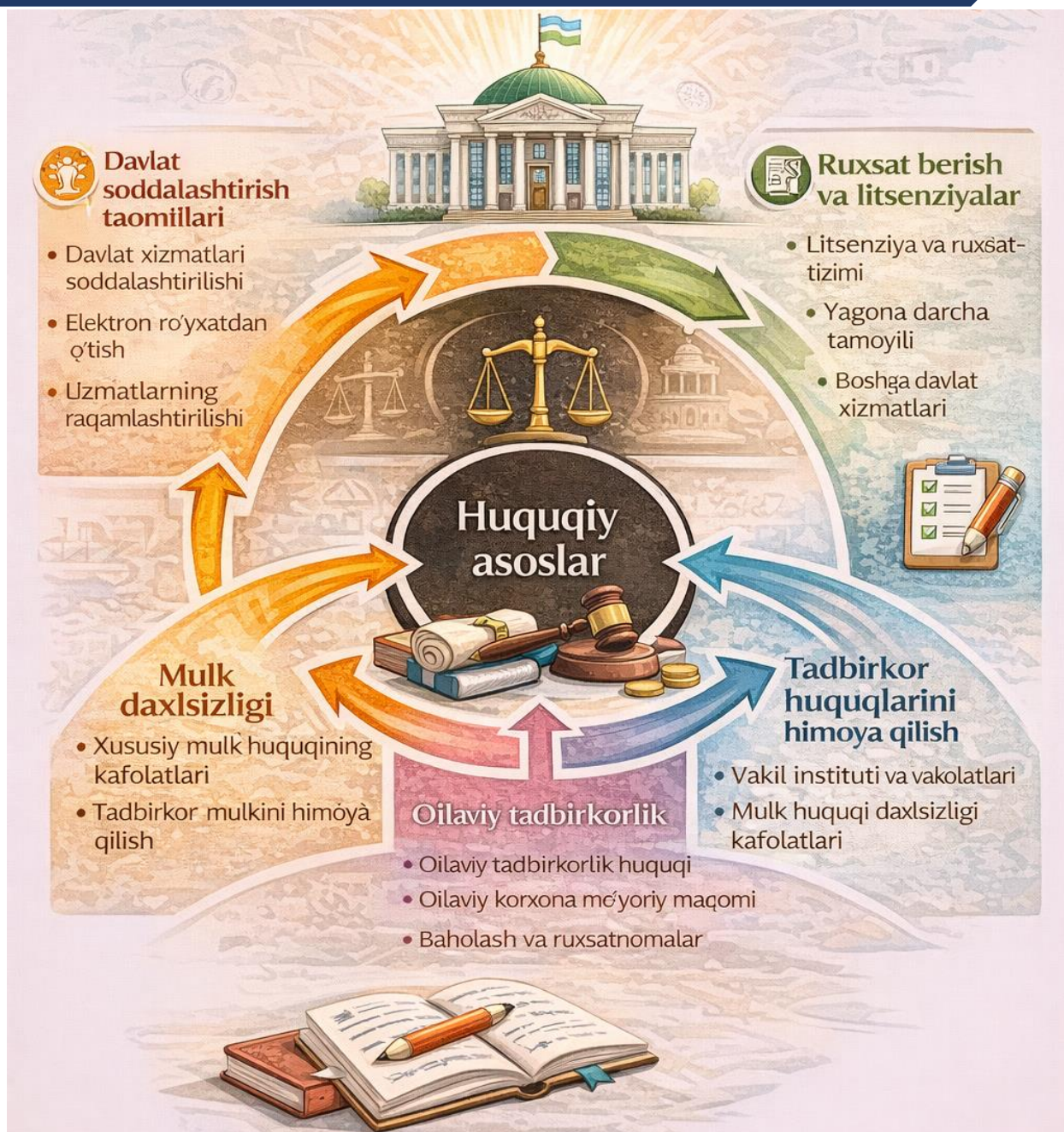
Kirish

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy o'sishning "mikrodrayveri" bo'lib, bandlik, daromad, innovatsiya va raqobat muhitini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq bu sektorning barqaror rivojlanishi faqat moliyaviy resurslar yoki bozor talabiga emas, balki huquqiy muhit sifatiga ham to'g'ridan to'g'ri bog'liq. Huquqiy muhit deganda tadbirkorlik subyekting tashkil topishi, faoliyat yuritishi, shartnomaviy munosabatlarga kirishi, mulkni tasarruf etishi, nizolarni hal etishi, davlat nazoratining chegaralari va davlat xizmatlaridan foydalanishi uchun yaratilgan normativ hamda institutsional kafolatlar majmui tushuniladi. O'zbekistonda ushbu majmua Konstitutsiyaviy normalar, fuqarolik huquqi, ma'muriy protseduralar, soliq va ruxsat berish tizimi hamda tadbirkor huquqlarini himoya qiluvchi institutlar orqali shakllanadi. Konstitutsiya bozor iqtisodiyotining huquqiy poydevorini mustahkamlab, xususiy mulk va iqtisodiy faoliyat erkinligi tamoyillarini davlat siyosatining ustuvor

yoʻnalishi sifatida belgilaydi. 2023 yil 30 aprel kuni qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya davlat va jamiyat taraqqiyotini, jumladan, mulk huquqi va iqtisodiy erkinliklarni konstitutsiyaviy kafolatlar bilan mustahkamlashga yoʻnaltirilgan hujjat sifatida tadbirkorlik muhitining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Huquqiy asoslarning markazida tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari turadi. Oʻzbekiston Respublikasining Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari toʻgʻrisida gi Qonuni tadbirkorning huquqiy maqomini, davlat organlari bilan munosabatlarda qonuniylik va mutanosiblik talablarini, tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashuvlarni cheklash tamoyillarini belgilaydi. Ushbu qonun mazmunan tadbirkorning huquq va erkinliklarini deklarativ tarzda sanab oʻtish bilan cheklanmaydi, balki huquqni amalga oshirishning protsessual mexanizmlarini ham koʻzda tutadi, yaʼni roʻyxatdan oʻtish, litsenziya va ruxsatnomalar, tekshiruvlar, davlat organlarining asossiz talablaridan himoya va nizo yuzaga kelganda manfaatlarni tiklash kabi masalalarni huquqiy meʼyorlar bilan bogʻlaydi. Bunday yondashuv kichik biznes uchun ayniqsa muhim, chunki kichik subyektlar huquqiy risklarni boshqarishda yirik korxonalariga nisbatan kamroq resursga ega boʻladi, demak, kafolatlarning aniqligi va ishlashi muhitni barqaror qiladi.

1-rasm. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlari rivojlanishining huquqiy asoslari

Fuqarolik huquqi tadbirkorlikning shartnomaviy va mulkiy “tili” hisoblanadi. Fuqarolik kodeksi shartnoma erkinligi, mulkiy munosabatlarning barqarorligi, xo‘jalik yuritishdagi mustaqillik va taraflarning tengligi kabi tamoyillarni mustahkamlaydi. Aynan shartnoma erkinligi kichik biznesning bozor muhitida moslashuvchan ishlashiga imkon beradi, chunki u tovar yetkazib berish, xizmat ko‘rsatish, pudrat, ijara, franchayzing, konsalting, logistika kabi munosabatlarda shartlarni bozor ehtiyojiga mos shakllantirishni ta’minlaydi. Fuqarolik huquqi nuqtayi nazaridan kichik

biznesning huquqiy himoyasi shartnomalarning aniq tuzilishi, majburiyatlarning bajarilishini ta'minlovchi mexanizmlar, zarar qoplash, jarima va penya kabi javobgarlik institutlari orqali real ko'rinish oladi. Fuqarolik kodeksida huquqlardan erkin foydalanish va shartnoma shartlarini qonunchilikka zid bo'lmagan tarzda belgilash g'oyasi tadbirkorlik amaliyotining asosiy tayanchidir.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning huquqiy asoslarida alohida yo'nalish sifatida oilaviy tadbirkorlik instituti ajralib turadi. Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida gi Qonun oilaviy korxonaning tashkil etilishi, ishtirokchilarning mehnat munosabatlari, foyda taqsimoti, mulkiy masalalar, davlat ro'yxatidan o'tish va faoliyatni yuritishning huquqiy jihatlarini belgilaydi. Oilaviy tadbirkorlikning normativ jihatdan mustaqil instituti kichik biznesning "uy xo'jaligi kapitali" bilan bog'liq imkoniyatlarini qonuniy maydonga olib chiqadi, bandlikni oshirish va mahalliy bozorni to'ldirishda qo'shimcha resurs yaratadi. Qonun hujjatlarida keyingi yillarda kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy mazmuni o'zgarib borayotganini va huquqiy moslashuv zarurligini ko'rsatadi.

Tadbirkorlik muhitining sifati ko'p jihatdan ma'muriy tartib taomillarning soddaligi va shaffoqligiga bog'liq. Shu nuqtada davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi va yagona darcha tamoyili muhim huquqiy institutga aylandi. Yagona darcha markazlari hamda davlat xizmatlari markazlari orqali ro'yxatdan o'tish, qayta ro'yxatdan o'tish, ayrim ruxsatnomalarni olish, elektron raqamli imzo va boshqa xizmatlar ko'rsatish tartiblari normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi. Amaliy maqsad bitta, tadbirkor uchun vaqt va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, korrupsiyaviy risklarni pasaytirish, protseduralarni standartlashtirish. Mazkur yo'nalishdagi qarorlar va nizomlar tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlarini elektron platformalar orqali tezkor olish mexanizmlarini belgilab bergan.

Ruxsat berish tizimi va litsenziyalash bo'yicha huquqiy tartibga solish ham kichik biznes uchun asosiy "kirish bariyeri" hisoblanadi. Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib taomillari to'g'risida gi Qonun ruxsat beruvchi organlar faoliyatining ochiqligi, protseduralarning aniqligi, inson huquqlari va yuridik shaxslar manfaatlarining ustuvorligi, rad etish asoslarining cheklanganligi kabi mezonlarni belgilaydi. Bu, bir tomondan, jamoat xavfsizligi va sifat talablarini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, ortiqcha byurokrtiyani qisqartirish va "ruxsat bozori"ni toraytirish uchun normativ tayanch bo'lib xizmat qiladi. Kichik biznes ko'pincha xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish va savdo sohalarida tez moslashadi, shu sababli litsenziyalash va ruxsat taomillari qanchalik prognozli bo'lsa, shunchalik ko'p subyektlar formal iqtisodiyotga kiradi.

2-rasm. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektikasi

Tahlil va natijalar

Nazorat va tekshiruvlar masalasi kichik biznesni rivojlantirishning eng sezgir nuqtalaridan biridir. Tekshiruvlarning huquqiy asoslari mutanosiblik, qonuniylik, riskga asoslangan nazorat, tadbirkor faoliyatiga asossiz aralashmaslik kabi tamoyillar bilan uyg'un bo'lishi zarur. Bu yo'nalishda normativ mexanizmlarning takomillashuvi nafaqat nazariy, balki amaliy natija beradi: tekshiruvlar soni va shakli, ularning asoslari, protsessual tartib, mansabdor shaxs javobgarligi va tadbirkorning shikoyat qilish imkoniyati muhim. Ilmiy manbalarda tekshiruv tizimini qayta ko'rib chiqish, nazorat organlari faoliyatining uyg'unligi hamda tadbirkor huquqlariga rioya etilishi masalalari ko'tarilayotgani bu sohaning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Tadbirkor huquqlarining institutsional himoyasi huquqiy muhitni "norma"dan "kafolat"ga aylantiradi. 2017 yil 5 maydagi Prezident farmoni bilan tadbirkorlarning

huquqlarini himoya qilish bo'yicha vakil instituti tashkil etilishi tadbirkorlik muhitida muhim bosqich bo'ldi. Vakil instituti tadbirkorlarning murojaatlarini ko'rib chiqish, davlat organlari va nazorat tuzilmalari tomonidan huquqlar buzilishining oldini olish, tizimli muammolar bo'yicha takliflar kiritish kabi yo'nalishlarda ishlaydi. Institutning mavjudligi kichik biznes uchun alohida qiymatga ega, chunki u ko'pincha ma'muriy resurslar bilan muzokara qilishda zaif pozitsiyada bo'ladi. Vakil faoliyati to'g'risidagi huquqiy normalar tadbirkorlik subyektlarining qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirishga qaratilgan.

Xususiy mulk daxlsizligi va mulkdor huquqlarining real himoyasi kichik biznes rivojlanishining fundamental sharti hisoblanadi. Mulknii himoya qilish bo'yicha qator normativ chora tadbirlar davlatning iqtisodiy siyosatida ustuvor yo'nalish sifatida shakllangan. Bu yo'nalishda xususiy mulknii himoya qilish, tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash jamg'armalari va moliyaviy kafolat mexanizmlarini kuchaytirish bilan bog'liq hujjatlar tadbirkorlik risklarini kamaytiradi, investitsion ishonchni oshiradi. Mulki huquqi kafolatlari kuchayishi kredit olish, garov qo'yish, biznes aktivlarini kengaytirish, yangi bozorga kirish kabi qarorlarni tezlashtiradi. Shu jihatdan mulki huquqining daxlsizligini kuchaytirishga qaratilgan hujjatlar kichik biznesning huquqiy xavfsizligi bilan bevosita bog'liq.

Soliq huquqi kichik biznes uchun nafaqat fiskal majburiyatlar, balki "formal sektor"ga kirish motivatsiyasi bilan ham bog'liq. Yangi tahrirdagi Soliq kodeksi soliq turlari, hisobot, hisoblash va to'lash tartiblarini kodifikatsiyalash orqali prognozlilikni oshirishga xizmat qiladi. Kichik biznes ko'pincha soddaroq hisob va hisobot tizimiga ehtiyoj sezadi, shu bois soliq ma'muriyatchiligining raqamlashtirilishi, hisobot topshirishning elektron shakllari, soliq intizomini rag'batlantirish mexanizmlari huquqiy muhit sifatining bir qismidir. Soliq huquqining barqarorligi kichik biznesning uzoq muddatli rejalashtirishiga bevosita ta'sir qiladi, chunki eng kichik o'zgarish ham rentabellik va naqd pul oqimiga tez ta'sir qiladi.

Kichik biznesni rivojlantirishga oid davlat siyosati huquqiy hujjatlar tizimida doimiy ravishda yangilanib boradi. 1995 yil 28 avgustdagi 344 sonli hujjat hamda keyingi yillarda qabul qilingan qaror va farmonlar kichik biznesni rag'batlantirish, ma'muriy to'siqlarni qisqartirish, moliyaviy ko'maklashish va tadbirkorlar huquqlarini himoya qilishni ko'zlagan. Bunday hujjatlar iqtisodiy siyosatning ustuvorligi sifatida kichik biznes sektorining qo'llab quvvatlanishini ko'rsatadi, ayni paytda, ularning real natijasi huquqni qo'llash amaliyotida ko'rinadi.

Ilmiy adabiyotlar ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni huquqiy jihatdan qo'llab quvvatlash masalasini turli nuqtalarda ochib beradi: konstitutsiyaviy asoslar,

mulk huquqi, institutlar, ruxsat berish tizimi, tekshiruvlar va huquqiy himoya mexanizmlari. Masalan, kichik biznesni rivojlantirishning me'yoriy huquqiy asoslariga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlar normativ baza va siyosiy qarorlar uyg'unligini, mulk huquqi va tadbirkorlik erkinligi masalalarining konstitutsiyaviy poydevorini, oilaviy tadbirkorlik institutining ijtimoiy iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu ilmiy yondashuvlar kichik biznes rivojida "faqat qonun borligi" yetarli emasligini, qonunning ishlashi uchun protsedural soddalik, raqamli xizmatlar, mulk himoyasi, tekshiruvlarning cheklanganligi va shikoyat mexanizmlarining tezkorligi birgalikda bo'lishi zarurligini tasdiqlaydi.

Umumiy xulosa sifatida quyidagi ilmiy tezislarni asosli deb hisoblash mumkin. Birinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning huquqiy asoslari ko'p qatlamli tizim bo'lib, Konstitutsiya, fuqarolik huquqi, ma'muriy protseduralar, soliq va ruxsat berish tartib taomillari hamda institutsional himoya mexanizmlarining o'zaro bog'liqligidan tashkil topadi. Ikkinchidan, tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari va shartnoma erkinligi kichik biznesning bozor moslashuvchanligini oshiradi, lekin bu moslashuvchanlik mulk daxlsizligi va tekshiruvlar chegaralari bilan mustahkamlanmasa, tadbirkorlik riski ortadi. Uchinchidan, yagona darcha va raqamli davlat xizmatlari huquqiy muhitning transaksion xarajatlarini keskin kamaytiradi, shu orqali biznesni legallashtirish va kengaytirish rag'batini kuchaytiradi. To'rtinchidan, tadbirkor huquqlarini himoya qilish bo'yicha vakil kabi institutlar normativ kafolatlarni real himoyaga aylantiruvchi omil bo'lib, kichik biznesning huquqiy barqarorligini mustahkamlaydi. Beshinchidan, kichik biznes siyosatini huquqiy jihatdan qo'llab quvvatlash doimiy takomillashuvni talab qiladi, chunki bozor, texnologiya va raqobat sharoitlari o'zgarib boradi, huquqiy mexanizm esa shunga mos ravishda yangilanib turishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirabdullayev X. T. Xususiy tadbirkorlik va mulk huquqining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari. Ilmiy maqola. In Academy. 2024.
2. Mamarasulov B. M. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha muammolar va yechimlar. Toshkent, Iqtisodiyot, 2023.
3. Chulliyev S. R. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tadqiq qilishning ilmiy nazariy asoslari. Ilmiy maqola. CyberLeninka. 2025.